

URARTU
DOĞU'DA DEĞİŞİM
TRANSFORMATION IN THE EAST

Urartu

Doğu'da Değişim

Transformation in the East

Hazırlayanlar | Editors
Kemalettin Koroęlu - Erkan Konyar

URARTU
Doğu'da Değişim
Transformation in the East

Anadolu Uygarlıkları Serisi'nin ilk yayımıdır.
Bu seri Tüpraş - Yapı Kredi Yayınları işbirliği ile hazırlanmıştır.
This title is the first publication of Anatolian Civilizations Series.
A co-publication of Tüpraş - Yapı Kredi Culture, Arts and Publishing.

Yapı Kredi Yayınları - 3234
ISBN 978-975-08-1857-8

Hazırlayanlar **Editors**
Kemalettin Köroğlu, Erkan Konyar

Çeviriler **Translations**
Azer Keskin, Gürkan Ergin, Yiğit Değer Bengi

Grafik Tasarım **Graphic Design**
Nahide Dikel

Grafik Uygulama **Graphic Application**
Elif Rifat, Arzu Yaraş

Düzeltiler **Proofreading**
Begüm Kovulmaz, Fahri Güllüoğlu, Şeyda Öztürk

Baskı **Print**
Ofset Yapımevi
Şair Sokak 4, Çağlayan Mahallesi Kağıthane, 34410, İstanbul

1. baskı: İstanbul, Şubat 2011
1st Printing: Istanbul, February 2011

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2010
Sertifika No **Certificate No** 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.
All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced without prior written permission from the publisher.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisheris.yapikredi.com.tr

İçindekiler Contents

KEMALETTİN KÖROĞLU	Urartu: Krallık ve Aşiretler Urartu: The Kingdom and Tribes • 12
PAUL ZIMANSKY	Unutulan ve Tekrar Hayata Dönen Bir Krallık: Urartu Çalışmaları ve Literatürü A Kingdom Revived from Oblivion: Urartian Studies and Literature • 56
MIRJO SALVINI	Urartu Tarihine Genel Bir Bakış An Overview of Urartian History • 74
PAUL ZIMANSKY	Urartu ve Çağdaşları Urartu and its Contemporaries • 106
JAK YAKAR	Etnoarkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu'nun Urartu Döneminde Sosyo-Ekonomik Yapısı The Ethnoarchaeology of the Socio-Economic Structure of East Anatolia in the Urartian Period • 126
STEPHAN KROLL	İran'daki Urartu Şehirleri Urartian Cities in Iran • 150
ALİ M. DİNÇOL & BELKİS DİNÇOL	Urartu Yazısı ve Dili Urartian Writing and Language • 172
ALTAN ÇİLİNGİROĞLU	Urartu Dini Urartian Religion • 188
ERKAN KONYAR	Urartuda Mezar Tipleri ve Gömü Âdetleri Tomb Types and Burial Traditions in Urartu • 206
HANİFİ BİBER	Urartu Silahları Urartian Weapons • 234
RAFET ÇAVUŞOĞLU	Urartu Takıları Urartian Jewelry • 250
AYLİN Ü. ERDEM & ERKAN KONYAR	Urartu Çanak Çömleği Urartian Pottery • 268
M. TANER TARHAN	Başkent Tuşpa The Capital City Tushpa • 288
ALTAN ÇİLİNGİROĞLU	Ayanis Kalesi Ayanis Fortress • 338
MEHMET KARAOSMANOĞLU	Erzincan Altın-tepe Kalesi Erzincan Altın-tepe Fortress • 366

Urartu Çanak Çömleği

Urartian Pottery

AYLİN Ü. ERDEM*
ERKAN KONYAR**

Doğu Anadolu'da MÖ 9. yüzyılda Urartu Krallığı'nın kurulmasının ardından, merkezî otoritenin varlığını temsil eden yeni bazı standart uygulamaların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Önceki döneme göre daha gelişmiş imar faaliyetleri, farklı tekniklerle inşa edilmiş kaleler, yeni bir tapınak planı, yeni bir baş tanrı ve yeni bir çanak çömlek geleneği, krallığı karakterize eden açılımlardan birkaçıdır. Bunlar içinde, herhangi bir yerleşmenin Urartulu karakterini belirleyen en önemli malzeme grubunun başında çanak çömlekler gelir.

Orta Demir Çağ'da Doğu Anadolu'da varlık gösteren çanak çömlek gelenekleri göz önüne alındığında, bunlardan hangilerinin Urartu Krallığı'nı temsil edebileceği veya "Urartu çanak çömleği" olarak tanımlanabileceği konusu, kırmızı perdahlı keramikler dışında, henüz kesin hatlarla belirlenebilmiş değildir.¹ Urartu çanak çömlek repertuarının ana karakterinin belirlenebilmesi için özellikle Urartu'nun kralî merkezlerinden elde edilen buluntuların

Following the foundation of the Kingdom of Urartu in Eastern Anatolia in the 9th century BC, some new standard practices representing the existence of the central authority emerged. Building activities that were more developed compared to the preceding periods, fortresses built with different techniques, a new temple plan type, a new main god, and a new pottery tradition were some of the novelties characterizing the kingdom. Among these, pottery is the main material group defining the Urartian character of a settlement.

Which of the pottery traditions in Eastern Anatolia in the Middle Iron Age represent or define "Urartian pottery" is a question that has not yet been clearly addressed, with the exception of red burnished pottery¹. In order to define the main characteristics of Urartian pottery assemblage,

1 Studies on Urartian pottery are quite limited. Study by H. H. Osten in early 1950s is the earliest (Von der Osten 1952-1953). There was an increase in the number of excavations at Urartian centers in 1960s, and Urartian pottery was discussed in general terms in books on Urartu by scientists like B. B. Piotrovsky (Van Loon 1966; Piotrovsky 1967). Around the same time T. C. Young formed the ceramic chronology of Northwestern Iran mainly with Hasanlu data, and analyzed in the same study Urartian pottery in Hasanlu III (Young 1965). Following this, Urartian pottery from Altıntepe excavations was published by K. Emre (Emre 1969). However, in studies up to that date "black slipped" and "painted" pottery were treated as traditions characterizing Urartian pottery, which are not valid today, in addition to red burnished ceramics. In 1970s, S. Kroll did the first comprehensive study of Urartian pottery based on his research in Northwestern Iran (Kroll 1976; 1979; 1988). After Kroll's studies, research on Urartian pottery has come to a long break. The detailed study on Urartian pottery from Ayanis Fortress in 2000s makes up another comprehensive study in that it shows the variety of Urartian pottery tradition (Kozbe et al. 2001).

it will be appropriate to evaluate findings particularly from Urartian royal centers. In this context, pottery from fortresses such as Ayanis, Çavuştepe, Anzaf, Altıntepe, Toprakkale, Van Fortress, Adilceviz Kef Fortress, Kayalıdere, Bastam, Arinberd (Erebuni) and Karmir-blur can be considered to reflect "Urartian pottery" assemblage to a great extent.

The most important excavated center in recent years is Ayanis Fortress with its *in situ* finds. Pottery from Ayanis Fortress has been classified into various ware groups based on characteristics of both surface treatment and paste, and all pottery has been evaluated in detail (Kozbe et al. 2001: 85-153). In addition, a detailed study of pottery from Bastam in Northwest Iran, excavated in 1970s, has also been carried out (Kroll 1976; 1979). Typological studies of vessel forms of Urartian pottery both from Bastam and Ayanis fortress have also been discussed in relevant publications. Unlike studies on Ayanis and Bastam, publications of older excavations such as Toprakkale, Çavuştepe, Altıntepe, Van Fortress, Adilceviz Kef Fortress, Kayalıdere, Arinberd (Erebuni) and Karmir-blur mostly mention red burnished vessels and large storage jars, and do not discuss other types of pottery. In publications on Anzaf and Yoncatepe fortresses there is no information on pottery finds, other than the mention of existence of red burnished Urartian pottery².

Ware Groups

In classifying Urartian pottery into ware groups, first surface treatment (slip color, burnish), and then clay quality (fabric inclusions and firing) were evaluated. Under the main groups based on surface treatments such as slip color and burnish application, properties such as clay quality and firing

2 However, Urartian pottery found at Yoncatepe has been classified into ware types and studied in detail in an M.A. thesis (Ayyıldız 2006).

değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Bu bağlamda Ayanis, Çavuştepe, Anzaf, Altıntepe, Toprakkale, Van Kalesi, Adilceviz/Kef Kalesi, Kayalıdere, Bastam, Arinberd (Erebuni) ve Karmir-blur gibi kalelerden elde edilen çanak çömleklerin büyük oranda "Urartu çanak çömlek" repertuarını yansıtabileceği düşünülebilir.

Son yıllarda *in situ* buluntularıyla dikkati çeken, kazısı yapılmış en önemli merkez Ayanis Kalesi'dir. Ayanis Kalesi'nden ele geçen çanak çömlekler hem yüzey hem de hamur özellikleri göz önüne alınarak çeşitli mal gruplarına ayrılmış ve tüm çanak çömlekler detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir (Kozbe et al. 2001: 85-153). Bunun yanında 1970'li yıllarda kazısı yapılan ve Kuzeybatı İran'da yer alan Bastam'dan ele geçen çanak çömlekler üzerine de ayrıntılı bir çalışma yapılmıştır (Kroll 1976; 1979). Gerek Bastam'dan gerekse Ayanis Kalesi'nden ele geçen Urartu çanak çömleklerinin kap formlarına yönelik tipolojik çalışma ise yine ilgili yayınlarda detaylı olarak ele alınmıştır. Ayanis ve Bastam'daki çalışmalara karşın Toprakkale, Çavuştepe, Altıntepe, Van Kalesi, Adilceviz/Kef Kalesi, Kayalıdere, Arinberd (Erebuni) ve Karmir-blur gibi eski kazılara ait yayınlarda ise çoğunlukla kırmızı perdahlı kaplar ile büyük boy depolama küplerinden bahsedilmiş ve diğer türdeki çanak çömlekler hakkında bir değerlendirme yapılmamıştır. Anzaf ve Yoncatepe kaleleriyle ilgili yayınlarda ise ele geçen çanak çömleklerle ilgili bir bilgi verilmemiş ve sadece kırmızı perdahlı Urartu keramiklerinin varlığından bahsedilmiştir.²

Mal Grupları

Urartu çanak çömleklerinin mal gruplarına göre ayrımında önce yüzey işlemi (astar rengi, açkı), daha sonra da kil kalitesi (hamur katkısı ve fırınlanma) açısından bir değerlendirme yapılmıştır. Astar rengi, perdah/açkı uygulaması gibi yüzey işlemlerine göre yapılan ana grupların altında, kil kalitesi ve fırınlanma teknikleri gibi özellikler göz önünde bulundurulmuştur. Öte yandan hamur katkısı veya fırınlanmasıyla dikkati çeken çanak çömleklerde ise yüzey işlemi ikinci sırada tutularak, başlıca kil özelliğine göre ayırım yapılmıştır. Bunlardan yola çıkarak monokrom çanak çömlek geleneğinin hâkim olduğu Urartu'da başlıca 5 mal grubu tespit edilmiştir:

2 Ancak Yoncatepe'de bulunan Urartu çanak çömleklerinin bir yüksek lisans tezinde mal gruplarına ayrılarak detaylı bir şekilde değerlendirildiği anlaşılmaktadır (Ayyıldız 2006).

Kırmızı Perdahlı Mallar

Urartu Krallığı'nı karakterize eden çanak çömlek gelenekleri dikkate alındığında, "Kırmızı Perdahlı" çanak çömleklerin bu krallığı temsil eden en belirgin malzeme grubu olduğu anlaşılmaktadır (Fig. 1/a-d). Daha önceki çalışmalarda "Toprakkale Ware", "Saray Malı", "Bianili keramiği" olarak da tanımlanan bu türün, krallık tarafından benimsenen yeni bir çanak çömlek geleneği olarak ortaya çıktığı ve yönetici sınıfı içine alan elit kesime hitap ettiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla sitadelerde yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan kırmızı perdahlı çanak çömleklerin sayısal oranının, kale çevresinde ve/veya periferideki yerleşimlerde tespit edilen kırmızı perdahlı çanak çömleklerden çok daha fazla olması şaşırtıcı değildir. Örneğin Ayanis Kalesi'nde ve Dış Kenti'ndeki kazılardan elde edilen kırmızı perdahlı çanak çömleklerin sayısal oranı göz önüne alındığında, kaleden ele geçenler %7 iken, Dış Kent'ten ele geçenlerin %4 civarında olduğu anlaşılmaktadır.³

Kırmızı perdahlı çanak çömleklerin genel karakteristiği göz önüne alındığında, kil renginin kahverengi, kırmızı ve gri/grimsi siyah tonlarından oluştuğu ve genellikle ince kum katkılı veya katkısız olarak tanımlanan ince bir kil yapısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yaygın olmamakla birlikte iri kum katkısını içeren orta kil kalitesine sahip örnekler de söz konusudur. Üretim teknolojisi açısından dikkati çeken en belirgin özelliği, daha önceki dönemlerden farklı olarak bölgenin çanak çömlek teknolojisinde bu derecede kaliteli bir perdahlama yönteminin ve kalın astar uygulamasının kullanılmış olmasıdır. Kap üzerinde âdetâ cilalanmış izlenimi yaratan bu perdah uygulaması, kimi zaman kabın işlevine veya boyutuna göre değişen kalitelere karşımıza çıkar. Özellikle Ayanis Kalesi'nden ve dış kentten elde edilen kırmızı perdahlı çanak çömlekler, perdah kalitesi açısından değerlendirildiğinde, bunların iyi ve orta olmak üzere iki ayrı kalitede yapıldığı anlaşılmaktadır⁴. Ayırı-

³ Ayanis Kalesi'nden elde edilen istatistikler için 1989-2009 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Söz konusu istatistikler, 2009 yılı kazı sezonuna kadar çizime alınmış olan toplam 14140 parça üzerinden yapılmıştır. Ancak kazısı devam eden merkezlerden elde edilen istatistik sonuçlarının, her sene yeni kazı verilerine göre değişebileceğinin altı çizilmelidir. Örneğin Ayanis Kalesi'nde 2001 yılına kadar olan verilerde, kırmızı perdahlı çanak çömleklerin oranı %18 iken, 2009 yılında yeni alanlardaki kazılarla bu oran %11'e düşmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada Ayanis Kalesi'yle ilgili verilen istatistik değerlerinin değişmez sonuçlar olmadığı vurgulanmalıdır. Ayanis Kalesi'nin bu çalışmadaki çanak çömleğinin değerlendirilmesi, 1995 yılından itibaren ekip üyesi olarak çalışan A. Ü. Erdem tarafından yapılmıştır. Söz konusu malzemeyi çalışma imkânı sağlayan kazı başkanı Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu'na teşekkürü bir borç biliriz.

⁴ Ayanis Kalesi'ndeki çalışmalarda kırmızı perdahlı mallar açık kalitesine göre IA ve IB olmak üzere iki grupta ele alınmıştır (Kozbe *et al.* 2001: 86-90).

techniques were taken into consideration. On the other hand, with pottery that is distinctive in terms of fabric inclusions and firing, surface treatment was considered secondary and classification was mainly based on clay properties. As a result, 5 main ware groups were identified in Urartu, where monochrome pottery tradition is dominant:

Red Burnished Wares

Among pottery traditions characterizing the Kingdom of Urartu, "Red Burnished" pottery comes out as the most distinctive ware group representing the Kingdom of Urartu (Fig. 1/a-d). This type, which has also been identified as "Toprakkale Ware," "Palace Ware," and "Bianili pottery" in previous studies, is considered to have appeared as a new pottery tradition adopted by the kingdom and addressed to the elite. Therefore, it is not surprising that the quantity of red burnished pottery excavated at fortresses exceeds red burnished pottery identified at settlements in the vicinity of fortresses and/or in the periphery. For example, when percentages of red burnished pottery excavated at Ayanis Fortress and Outer Town are taken into consideration, those from the Fortress are 7%, while those from the Outer Town are 4%.³

General characteristics of red burnished pottery appear as clay with brown, red, and grey/grayish black colors, and usually fine sand tempered or fine clay without temper. There are also medium clay quality examples with coarse sand inclusions, although

³ For the statistics from Ayanis Fortress, data from 1989-2009 were used. These statistics have been made based on 14140 sherds that have been drawn until the 2009 excavation season. However, it should be stressed that statistics from centers with ongoing excavations can change yearly according to new excavation data. For example, while red burnished pottery made up 18% with data up to 2001, it dropped to 11% with excavations in new areas. Therefore it should be stressed that statistical evaluations on Ayanis Fortress given in this study are not fixed results. The analysis of the pottery in this study was made by A. Ü. Erdem, who has worked as a team member since 1995. We thank director of the excavations Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu for the opportunity to study this material.

Fig. 1: Urartian pottery, Ayanis Fortress, Van Müzesi.

Urartian pottery, Ayanis Fortress, Van Museum.

ca birkaç parçadan oluşan ve hiç açkı uygulaması olmayan bazı örnekler de söz konusudur⁵. Kırmızı perdahlı malların özellikle yonca ağızlı testiler ve kadehler ile çanak/kâse veya tabak gibi açık ağızlı kaplarda yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Ayanis Kalesi'ndeki çalışmalarda gerek ince, gerekse orta kil kalitesine sahip kırmızı perdahlı çanak çömleğin göz ardı edilemeyecek sayıda olduğu gözlenmiştir. Bastam'da da çok ince veya ince kil yapısına sahip olan kırmızı perdahlı malların varlığından bahsedilmektedir.⁶

Kırmızı perdahlı Urartu çanak çömleklerinin tipolojik ve yüzey işlemleri açısından oldukça standart yaklaşımlarla endüstriyel bir üretimin ürünü oldukları açıktır. Bu tür çanak çömlekler olasılıkla merkezî, büyük atölyelerde üretilmiştir. Diğer malzeme gruplarıyla karşılaştırıldıklarında, boyutları, yüzey işlemleri, fırınlama teknikleri ve tipolojik özellikleri açısından belirli kurallara bağlı olarak üretildikleri anlaşılmaktadır. Kırmızı perdahlı çanak çömleğin ortaya çıkışı ve gelişimi bugün kabul gören genel bir kronolojiye oturtulmuştur. Birçok merkezde MÖ 8. yüzyıl öncesi tabakalarda bulunmayışından yola çıkarak, bu malzeme grubunun MÖ 8. yüzyıldan itibaren yaygın olarak kullanıldığı ve geliştiği gözlenmektedir.

Pembe-Kiremit Hamurlu Mallar

Urartu kalelerinde yaygın olarak ele geçen Pembe-Kiremit Hamurlu Mallar pembeden kiremit rengine kadar değişen tonlarda hamur rengine sahiptir ve hamur renginde astarlıdır (Fig. 3/d). Büyük boy küplerden, küçük boy çanak ve kâselere kadar tüm formlarda görülür. Yüzeyi hafif ve orta derecede açkılı olan pembe-kiremit hamurlu mallar genellikle çark yapımıdır ve büyük boy küplerdeki kullanımı, küçük boy kaplara nazaran daha azdır. Kum, küçük taşçık ve nadiren de kireç katkılı olan pembe-kiremit hamurlu malların fırınlanması iyi derecede yapılmıştır. Ayanis Kalesi'nde ele geçen çanak çömleklerin %4'ünü pembe-kiremit hamurlu mallar oluşturmaktadır. Bu tür malların Ayanis Kalesi dışında Yoncatepe'de de ele geçtiği anlaşılmaktadır.

⁵ Bu tür açkısız kırmızı mallar Ayanis Kalesi'ndeki çanak çömleklerin %1'ini, kırmızı malların ise %6'sını temsil etmektedir.

⁶ Kırmızı astarlı çanak çömleklerin benzerleri için bakınız; Bastam (Kroll 1979: 203; 1988: Abb.1/1-2), Van Kalesi ve Altın-tepe (Tarhan-Sevin 1990: 357; Erzen *et al.* 1961: 15; Emre 1969: 281-284), Kayalıdere (Burney 1966: 85), Karmir-blur (Piotrovsky 1952: 33-34; Martirosyan 1961: 116; Piotrovsky 1970: 37, Fig. 15). Bu merkezler yanında Arinberd, Toprakkale, Adilcevaz Kef Kalesi, Çavuştepe ve Yoncatepe'de de bu tür kırmızı perdahlı keramikler ortaya çıkarılmıştır (Martirosyan 1964: 241; Erzen *et al.* 1962: 32; Bilgiç-Öğün 1968: 49; Erzen 1988: 40).

these are not common. The most distinctive characteristic from the point of production technology is the use of high quality burnishing methods and thick slip application, as different from pottery technology of the region in previous periods. This burnish application, almost giving the impression of polishing, appears in varying quality depending sometimes on the function or size of the vessel. In particular, when red burnished pottery from Ayanis Fortress and outer town are analyzed in terms of burnish quality, they appear to have been made in two different qualities, fine and medium⁴. In addition, there are examples that consist of several pieces and with no burnishing⁵. Red burnished wares are commonly used particularly on trefoil jugs, goblets, and open forms such as bowls or plates.

In studies on Ayanis Fortress, a significant number of both fine and medium quality red burnished pottery were observed. Mention of very fine or fine clay red burnished wares are made also at Bastam⁶. It is clear that Urartian red burnished pottery is a product of industrial production with its quite standardized approach in terms of typology and surface treatment. This type of pottery was probably produced in large, central workshops. When compared to other ware groups, it is understood that they are produced according to certain rules related to size, surface treatment, firing techniques, and typological properties. The appearance and development of red burnished pottery is fit into a general chronology that is ac-

⁴ In studies on Ayanis Fortress red burnished wares were divided into two groups, IA and IB, according to quality of burnishing (Kozbe *et al.* 2001: 86-90).

⁵ This type of red wares without burnishing represent 1% of the pottery at Ayanis Fortress, and 6% of the red burnished wares.

⁶ For parallels of red slipped pottery, see: Bastam (Kroll 1979: 203; 1988: Abb.1/1-2), Van Fortress and Altın-tepe (Tahran-Sevin 1990: 357; Erzen *et al.* 1961: 15; Emre 1969: 281-284), Kayalıdere (Burney 1966: 85), Karmir-blur (Piotrovsky 1952: 33-34; Martirosyan 1961: 116; Piotrovsky 1970: 37, Fig. 15). In addition to these centers, this type of red burnished ceramics have also been found at Arinberd, Toprakkale, Adilcevaz Kef Fortress, Çavuştepe and Yoncatepe (Martirosyan 1964: 241; Erzen *et al.* 1962: 32; Bilgiç-Öğün 1968: 49; Erzen 1988: 40).

Fig. 2: Urartu çömlek ve küpleri, Ayanis Kalesi, Van Kalesi.

Urartian pottery, Ayanis Fortress, Van Museum.

maktadır (Ayyıldız 2006: 24).⁷ Ayrıca Kuzeybatı İran'da da "kırmızimsı devetüyü" olarak tanımlanan pembe malların bulunduğu bilinmektedir (Young 1965: 55).

Devetüyü-Krem Astarlı Mallar

Hamur rengi devetüyü, pembemsi kahve veya açık kahve tonlarında karşımıza çıkan bu mallar, devetüyü veya krem renginde astarlıdır (Fig. 1/e-f, 2/c). İnce veya orta kil özelliğine sahip olan bu malların en tipik özelliği kum katkılı olmasıdır. Zira kapların cidar kesitlerindeki kum katkısı gözle dahi net olarak gözlenebilmektedir. Bu malların orta kil kalitesine sahip olan grubunda ise küçük taşçık katkısı da söz konusudur. Genellikle açkısız veya hafif açkılı olan bu malların iyi derecede açkılı olanlarına nadiren de olsa rastlanmaktadır. Özellikle boyunlu ve dışa dönük ağız kenarlı çömlek formu ile çanak/kâse formunun bu mallardaki en yaygın form olarak kullanıldığı dikkati çekmektedir. Ayanis Kalesi'nden ele geçen çanak çömleklerin %2'si devetüyü-krem astarlı mallardan oluşmaktadır. Bu malların Ayanis Kalesi dışında Yoncatepe'de de bulunduğu anlaşılmaktadır (Ayyıldız 2006: 24). Ayrıca Kuzeybatı İran'daki merkezlerden ele geçen Urartu çanak çömleği arasında da, devetüyü malların bulunduğu bilinmektedir (Young 1965: 55). Bastam'da da bazı kapların sarımsı renkte olduğu belirtilmiştir (Kroll 1988: Abb.4/4-5).

Kahve Astarlı Mallar

Urartu kalelerinde ortaya çıkarılan en yaygın mal grubu kahve mallardır (Fig. 2/a-b,d, 3/a-b, e-f). Örneğin Ayanis Kalesi'nden ele geçen çanak çömleğin %75'ini kahve mallar temsil etmektedir. Kahverenginin tüm tonlarından griye ve siyaha kadar değişen hamur rengine sahip olan kahve malların birçoğu yine kahverengi tonlarında astarlıdır. Nadiren astarsız örnekler de söz konusudur. Ayanis Kalesi'nden elde edilen verilere göre kahve mallar kil kalitesine göre ince ve orta olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Yalnızca kum ve küçük taşçık katkısının olduğu ince mallar yonca ağızlı testi, kâse ve tabak gibi formlarda yaygın olarak kullanılmaktadır ve bu grup kapların açkı kalitesi iyidir. Bu gruba dahil olan malların benzerleri Bastam'da ele geçmiştir (Kroll 1979: 203; 1988: Abb.1/4). Kil kalitesi orta olan mallar ise genellikle kum ve iri taş-

cepted today. Based on its absence in levels dating to pre-8th century BC, it is deduced that this ware type was widely used and developed from the 8th century BC on.

Pink-Yellow/Red Paste Wares

Pink-yellow/red paste wares commonly found at Urartian fortresses have paste colors ranging from pink to yellow/red and are slipped in the paste color (Fig. 3/d). It is observed in all forms from large storage jars to small bowls. Pink-yellow/red paste wares are slightly or moderately burnished on the surfaces, are usually wheel made, and used less commonly with large storage jars than with small vessels. Pink-yellow/red paste wares are sand, fine grit, and rarely lime tempered, and are well-fired. 4% of the pottery found at Ayanis Fortress consists of pink-yellow/red paste wares. This type of ware has been found at Yoncatepe in addition to Ayanis Fortress (Ayyıldız 2006: 24)⁷. In addition, it is known that pink wares described as "reddish buff" were found in Northwest Iran (Young 1965: 55).

Buff-Cream Slipped Wares

These wares come in buff, pinkish brown or light brown paste, and are buff or cream slipped (Fig. 1/e-f, 2/c). These wares are of fine or medium clay quality, and sand inclusions are its most typical characteristics. In medium clay quality group of this ware there is also fine grit inclusions. These wares, which are usually not burnished or slightly burnished, can also be well burnished, although rarely. Necked jars with outturned rims and bowls make up the most common form in this ware. 2% of the pottery found at Ayanis Fortress consists of buff-cream slipped wares. This ware is found at Yoncatepe, in addition to Ayanis Fortress

Fig. 3: Urartu çanak çömlekleri, Ayanis Kalesi, Van Müzesi. Urartian pottery, Ayanis Fortress, Van Museum.

⁷ Bu tür mallar Ayyıldız tarafından "Kırmızimsı Kahverengi Astarlı Mallar" olarak tanımlanmıştır.

⁷ This type of wares has been defined as "Reddish Brown Slipped Wares" by Ayyıldız.

çık katkılıdır ve nadiren saman katkısını da içerirler. Çanak, çömlek ve büyük boy depolama küpleri gibi kap formlarıyla temsil edilen bu grup malların açık uygulaması orta veya kötü kalitede karşımıza çıkmaktadır. Bastam'da bu türde kahverengi ve "orta derecede kaba" kilden yapılmış kahve malların varlığından söz edilmektedir (Kroll 1979: 203; 1988: Abb. 3/2-8). Altuntepe'de ve Karmir-blur'da da bu gruba giren çanak çömleklerin ele geçtiği bilinmektedir (Emre 1969: 282; Piotrovsky 1970: Kat.116). Kuzeybatı İran'daki merkezlerde tespit edilen Urartu çanak çömleği içinde de kahve malların yer aldığı anlaşılmaktadır (Young 1965: 55). Bu gruba dahil olan kapların bir diğer belgin özelliği ise yüzeylerinin kimi zaman gri-siyah tonlarında alacalı olmalarıdır (Fig. 3/c,e,f). Ayanis ve Bastam'dan ele geçen bu tip kapların bir kısmının yüzeyi gri-siyah tonlarında alacalıdır.

Kaba Mallar

Urartu kalelerinde, mutfak kapları olarak da tanımlanabilecek olan ve kaba mallar grubuna dahil edilen kaplar da bulunmaktadır. Çoğunlukla el yapımı olan bu kaplar, kum, iri taşçık, saman ve kimi zaman mika katkılıdır ve genellikle yetersiz ısıda pişirilmiştir. Kahverenginin tüm tonlarında karşımıza çıkan bu malların yüzeyi genellikle ıslidır ve alacalı bir görüntü arz eder. Çanak ve küçük boy geniş ağızlı çömlek formu dışında lenger gibi formlarda da yaygın olarak karşımıza çıkan bu mallar, Ayanis Kalesi'ndeki çanak çömleklerin %3'ünü temsil etmektedir.

Kap Tipleri

Urartu çanak çömleğinin form yelpazesinin çok geniş olduğu söylenemez. Basit çanaklar/kâseler, omurgalı veya keskin omuzlu çanaklar/kâseler, tabaklar, küresel gövdeli kısa boyunlu vazo/çömlekler, uzun boyunlu veya boyun-suz çömlekler, yonca ağızlı dikey kulplu testiler ve üzeri genellikle kazıma veya kabartma bezemelerle süslü, iri depo kapları/pithoslar en çok rastlanan kap tiplerini oluşturur. Bunların yanında meyvelikler, kadehler, bardaklar, matalar, lengerler, birleşik kaplar, kandiller ve özellikle hayvan ve çizme biçimli rithonlar gibi sunu kapları da diğer tipleri yansıtır (Kozbe *et al.* 2001: 85-153; Sivas 1998).

Urartu çanak çömlek repertuarı içinde en yaygın formlardan birini testiler oluşturmaktadır. Şişkin karınlı ve ince boyunlu testiler içinde özellikle tek kulplu yonca ağız-

(Ayyıldız 2006: 24). In addition, buff wares appear among Urartian pottery found at centers at Northwestern Iran (Young 1965: 55). It has also been reported that some vessels are of yellowish color at Bastam (Kroll 1988: Abb.4/4-5).

Brown Slipped Wares

The most common ware group excavated at Urartian fortresses is brown wares (Fig. 2/a-b, d, 3/a-b, e-f). For example, 75% of the pottery found at Ayanis Fortress is represented by brown wares. Brown wares have pastes in colors ranging from all shades of brown to grey and black, and most are slipped also in brown shades. There are also rare examples without slip. According to data from Ayanis Fortress, brown wares are divided into two groups according to clay quality: fine and medium. Fine wares, which are only sand and fine grit tempered, are commonly used in forms such as trefoil jugs, bowls and plates, and burnishing quality of this group is good. Wares similar to those of this group have been found at Bastam (Kroll 1979: 203; 1988: Abb.1/4). Medium clay quality wares are usually sand and coarse grit tempered and rarely have chaff inclusions. The ware group is represented by vessel forms such as bowls, jars, and large storage jars, and burnishing application appear in medium or low quality. Mention is made of this type of brown wares made of "medium degree coarse" clay at Bastam (Kroll 1979: 203; 1988: Abb.3/2-8). It is known that pottery of this group have been found at Altuntepe and Karmir-blur (Emre 1969: 282; Piotrovsky 1970: Kat.116). It is understood that brown wares were among Urartian pottery identified at centers in Northwestern Iran (Young 1965: 55). Another distinctive characteristic of vessels of this group is that their surfaces are of varying colors in grey-black shades (Fig. 3/c,e,f). Some of the vessels of this type found at Ayanis and Bastam have surfaces of varying colors in grey-back shades.

Fig. 4a:
Kırmızı perdahlı ayaklı kadehler. Van Müzesi. Red burnished footed goblets. Van Museum.

Fig. 4b:
Kırmızı perdahlı bardaklar, Patnos Giriktepe Kazısı. Anadolu Medeniyetleri Müzesi. Red burnished cups, Patnos Giriktepe Excavations. Anatolian Civilizations Museum.

Coarse Wares

There are also vessels in Urartian fortresses that can be identified as kitchen vessels and included in coarse wares group. These vessels are mostly handmade, have sand, coarse grit, chaff, and sometimes mica inclusions and are usually badly fired. These wares appear in all shades of brown and their surfaces are usually sooted, and have varying surface colors. These wares widely appear in forms such as lenger, as well as bowls and small wide rimmed jars, and represent 3% of the pottery at Ayanis Fortress.

Vessel Types

It can hardly be said that the form range of Urartian pottery is wide. Simple bowls, ribbed or carinated bowls, plates, globular

lı testilerin yaygın olarak kullanıldığı dikkati çekmektedir (Fig. 5/d-e). İnce kil dokusuna sahip olan bu grup testiler özellikle kırmızı perdahlı mal grubunda yaygın olarak tercih edilmektedir⁸. Kahve malların ince kil özelliğine sahip grubunda da bu tip testilerin var olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde kadeh, bardak ve tabak gibi formlar da, hem kırmızı perdahlı, hem de kahve mallarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Fig. 5/a-c, g-h, Fig. 4a-b). Kadeh formunun kulplu veya kulpsuz olmak üzere çeşitli tipleri birçok Urartu merkezinde izlenebilmektedir.⁹

Urartu kalelerinde tespit edilen çanak, kâse ve çömlekler çeşitli tiplerde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu kap formlarının, Urartu'da varlık gösteren tüm mal gruplarının içerdiği gözlenmektedir. Özellikle Ayanis ve Bastam'dan

⁸ Testi formunun paralelleri için bakınız; Van Kalesi, Çavuştepe, Arinberd (Martirosyan 1964: 242), Toprakkale (Erzen 1976: Lev. XV-3), Adilcevaz (Bilgiç-Öğün 1967: Res. 7), Altuntepe (Emre 1969: Res. 16, Lev. III/1), Karmir-blur (Piotrovsky 1950: Fig. 14; 1952: Fig. 15, 16; 1955: Tf. VI, VII, IX; Martirosyan 1961: Fig. 46; Piotrovsky 1970: Fig. 15, 66), Bastam (Kroll 1979: Abb. 1/1, 3/1; 1988: Abb.3/9-10), Ayanis (Kozbe *et al.* 2001: Pl. II/4-13) ve Yoncatepe (Ayyıldız 2006; Konyar 2004).

⁹ Çavuştepe, Toprakkale, Van Kalesi (Tahran-Sevin 1990: Res. 12/11), Karmir-blur (Piotrovsky 1952: Fig. 8; Martirosyan 1964: 262), Bastam (Kroll 1979: Abb. 3/3; 1988: Abb.8/10), Kayalıdere (Burney 1966: Fig. 15, Pl.XV/b), Altuntepe (Emre 1969: Pl.III/2-4, Fig. 19), Ayanis (Kozbe *et al.* 2001: Pl. II/1-3) ve Yoncatepe (Ayyıldız 2006: Lev. XV/1-2) gibi merkezlerde izlenebilmektedir.

Kırmızı perdahlı testi ve sūrahiler. Van Müzesi.

Red burnished jugs.
Van Museum.

Kırmızı perdahlı vazo,
Patnos Giriktepe kazısı.
Anadolu Medeniyetleri
Müzesi.

Red burnished vase,
Patnos Giriktepe
excavations. Anatolian
Civilizations Museum.

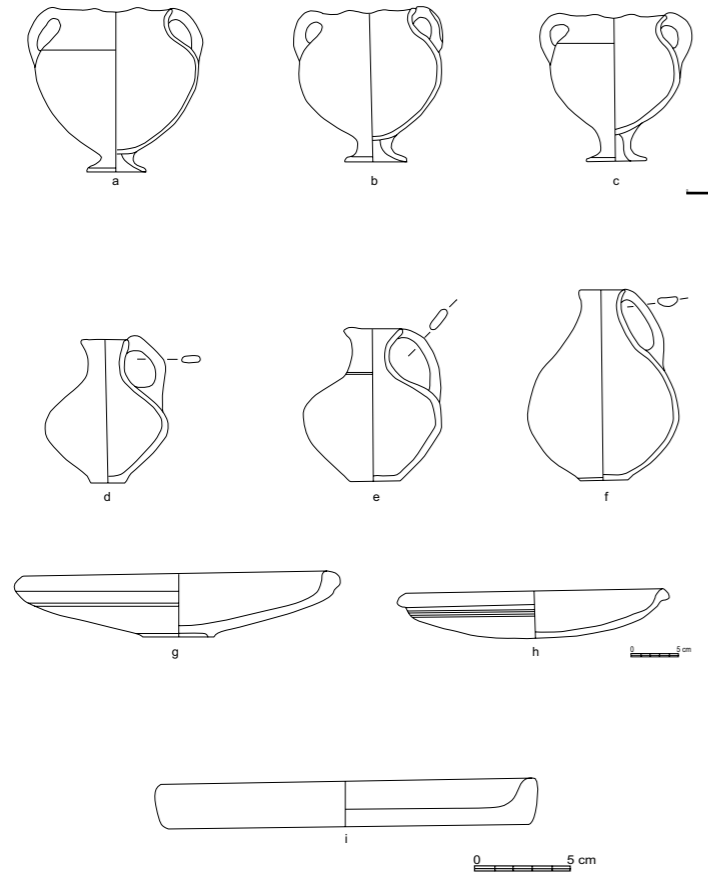

Fig. 5:
Kulplu kadeh, testi, tabak
ve lengerler, Ayanis Kalesi.

Cup with handles, jugs,
plates and lenger,
Ayanis Fortress.

elde edilen verilere göre çanaklar ve kâseler kendi içinde basit çanaklar, keskin omuzlu çanaklar ve S profilli çanaklar olmak üzere üç ana gruba ayrılabilir (Fig. 6/a-f, g-j, 7/a-b, c-h). Bunlardan her birinin ağız kenarına göre kendi içinde çeşitli alt grupları söz konusudur. Çömlekler ise uzun boyunlu çömlekler, kısa boyunlu küresel gövdeli çömlekler ve boyunsuz çömlekler olmak üzere üç ana gruba ayrılabilir (Fig. 8/a-e, f-h, 7/i-j). Bunlar da ağız kenarına göre kendi içinde çeşitli alt gruplara ayrılmaktadır. Urartu merkezlerinde bulunan diğer kap formları ise pithoslar ve lengerlerdir. Özellikle kahve mallar grubuna dahil olan ve kimi zaman üzerinde kazıma veya kabartma bezemelerin yer aldığı pithoslar, hemen hemen tüm Urartu merkezlerinde tespit edilmiştir. Tümüyle kaba mal grubuna dahil olan lengerler (Fig. 5/i) ise Ayanis'te oldukça yaygındır (Kozbe *et al.* 2001: Pl. XXI/27). Bunların kimi zaman, tabana sabitlendiği örnekler de Ayanis'te sıkça rastlanmaktadır. Ayanis dışında Bastam'da da lengerlerin ele geçtiği bilinmektedir (Kroll 1979: Abb. 5/12-15).

Urartu çanak çömleğinin genel karakteristiği göz önüne alındığında, monokrom geleneğe sahip bu çanak çömleğin, çeşitli mal özelliklerini ve kap formlarını içerdiği gözlenmektedir. Söz konusu çeşitliliğe rağmen, bazı farklılıklar dışında, Kuzeybatı İran, Ermenistan ve Doğu

vases/jars with short necks, long necked jars or jars without necks, trefoil jugs with vertical handles, and large storage jars/pithoi usually with incised or raised decoration are most common vessel types. Other types include fruit stands, goblets, cups, flasks, lengers, composite vessels, lamps, and libation vessels, especially rythons in the form of animals or boots (Kozbe *et al.* 2001: 85-153; Sivas 1998).

One of the most common forms within the Urartian pottery assemblage consists of jugs. Among swollen bodied and narrow necked jugs, particularly trefoil jugs with single handles are commonly used (Fig. 5/d-e). This group of jugs with fine clay texture is commonly preferred, particularly in red burnished ware group⁸. This type of jugs also appears in fine clay group of brown wares. Similarly, forms such as goblets, cups, and plates are commonly used in both red burnished and brown wares (Fig. 5/a-c, g-h, Fig. 4a-b). Various types of the goblet form, both with and without handles, can be observed at many Urartian centers.⁹

Plates, bowls, and jars identified at Urartian fortresses come in various types. These vessel forms are observed to include all ware groups appearing at Urartu. According to data particularly from Ayanis and Bastam, bowls can be divided into three main groups as simple bowls, carinated bowls, and bowls with S-profile (Fig. 6/a-f, g-j, 7/a-b, c-h). Each of these has various sub-groups according to rim type. Jars can

⁸ For parallels of the jug form, see; Van Fortress, Çavuştepe, Arinberd (Martirosyan 1964: 242), Toprakkale (Erzen 1976: Lev. IX-3), Adilcevaz (Bilgiç-Öğün 1967: Res. 7), Altuntepe (Emre 1969: Res. 16, Lev. III/1), Karmir-blur (Piotrovsky 1950: Fig. 14; 1952: Fig. 15, 16; 1955: Tl. VI, VII, IX; Martirosyan 1961: Fig. 46; Piotrovsky 1970: Fig. 15, 66), Bastam (Kroll 1979: Abb.1/1, 3/1; 1988: Abb.3/9-10), Ayanis (Kozbe *et al.* 2001: Pl. II/4-13) and Yoncatepe (Ayyıldız 2006; Konyar 2004).

⁹ Can be observed at centers such as Çavuştepe, Toprakkale, Fortress (Tahran-Sevin 1990: Res. 12/11), Karmir-blur (Piotrovsky 1952: Fig. 8; Martirosyan 1964: 262), Bastam (Kroll 1979: Abb.3/3; 1988: Abb.8/10), Kayalıdere (Burney 1966: Fig. 15, Pl. XV/b), Altuntepe (Emre 1969: Pl. III/2-4, Fig. 19), Ayanis (Kozbe *et al.* 2001: Pl. II/1-3) and Yoncatepe (Ayyıldız 2006: Lev. XV/1-2).

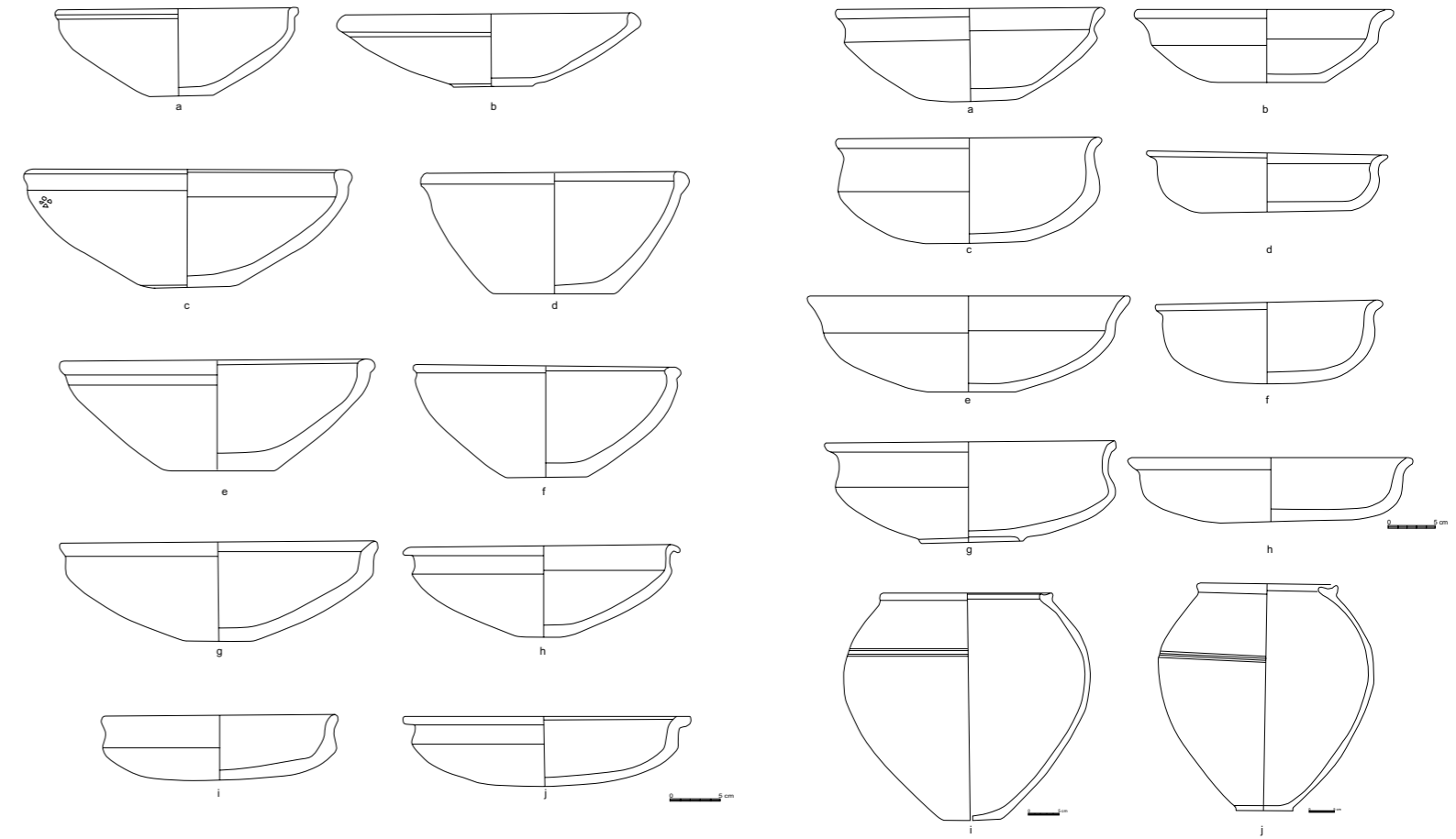

Fig. 6:
Urartu çanakları,
Ayanis Kalesi.
Urartian bowls,
Ayanis Fortress.

Fig. 7:
Urartu çanak çömlekleri,
Ayanis Kalesi.
Urartian pottery,
Ayanis Fortress.

be divided into three main groups as long necked jars, short necked globular jars, and neckless jars (Fig. 8/a-e, f-h, 7/i-j). These also are divided into subgroups according to rim type. Other vessel forms found at Urartian centers are pithoi and lengers. Particularly pithoi, included in the brown ware group and sometimes with incised or raised decoration, have been identified in almost all Urartian centers. Lengers, totally included in the coarse ware group (Fig. 5/i) are quite common at Ayanis (Kozbe *et al.* 2001: Pl. XXI/27). Examples of these, sometimes fixed to the floors, are commonly seen at Ayanis. Lengers have also been found at Bastam in addition to Ayanis (Kroll 1979: Abb.5/12-15).

When general characteristics of Urartian pottery is taken into consideration, this pottery of monochrome tradition is observed to include various ware characteristics and vessel forms. In spite of this variety, and some differences aside, it is possible to talk about a unity in Urartian pottery tradition identified at Northwestern Iran, Armenia,

Anadolu'daki merkezlerde tespit edilen Urartu çanak çömlek geleneğinde bir birliktelikten bahsetmek mümkündür. Ancak bu birlikteliğin devlete ait merkezî bir üretim şablonuyla açıklanmadığı ve bu dönemde bölgesel üretimin varolduğu, bazı Urartu merkezlerinden alınan kaplar üzerinde yapılan analizlerle açıkça ortaya konmaktadır¹⁰. Zira Urartu merkezlerinde ortaya çıkarılan Urartu çanak çömleğinin bir kısmının üzerinde, baskı veya kazıma tekniğinde yapılmış çeşitli çömlekçi işaretlerinin bulunduğu da belirtilmelidir. Dolayısıyla Urartu çanak çömlek geleneğinde bir birliktelikten bahsedilse de, üretimin bölgesel ölçekte olduğu anlaşılmaktadır.

Urartu'nun çekirdek bölgesi dışında yer alan ve kırsal yerleşmeler olarak nitelendirilebilecek olan kale, nekropol alanı ve höyüklerde de kırmızı-perdahlı Urartu çanak çömleği bulunmuştur. Bu çerçeveden bakılırsa, kırmızı-perdahlı Urartu çanak çömleğinin, sadece kralî Urartu merkezlerine özgü bir malzeme grubu olmadığı ve "yerel

¹⁰ Speakman *et al.* 2004: 119-127, Ayanis, Bastam ve Kef Kalesi'nde ortaya çıkarılan Urartu çanak çömleği üzerine yapılan INAA analizleri, bu merkezlerdeki çanak çömleğin farklı bölgelerde üretildiğini göstermiştir. Dahası, analizler sonucunda, Ayanis'ten Bastam'a çanak çömlek taşındığı da ortaya konmuştur.

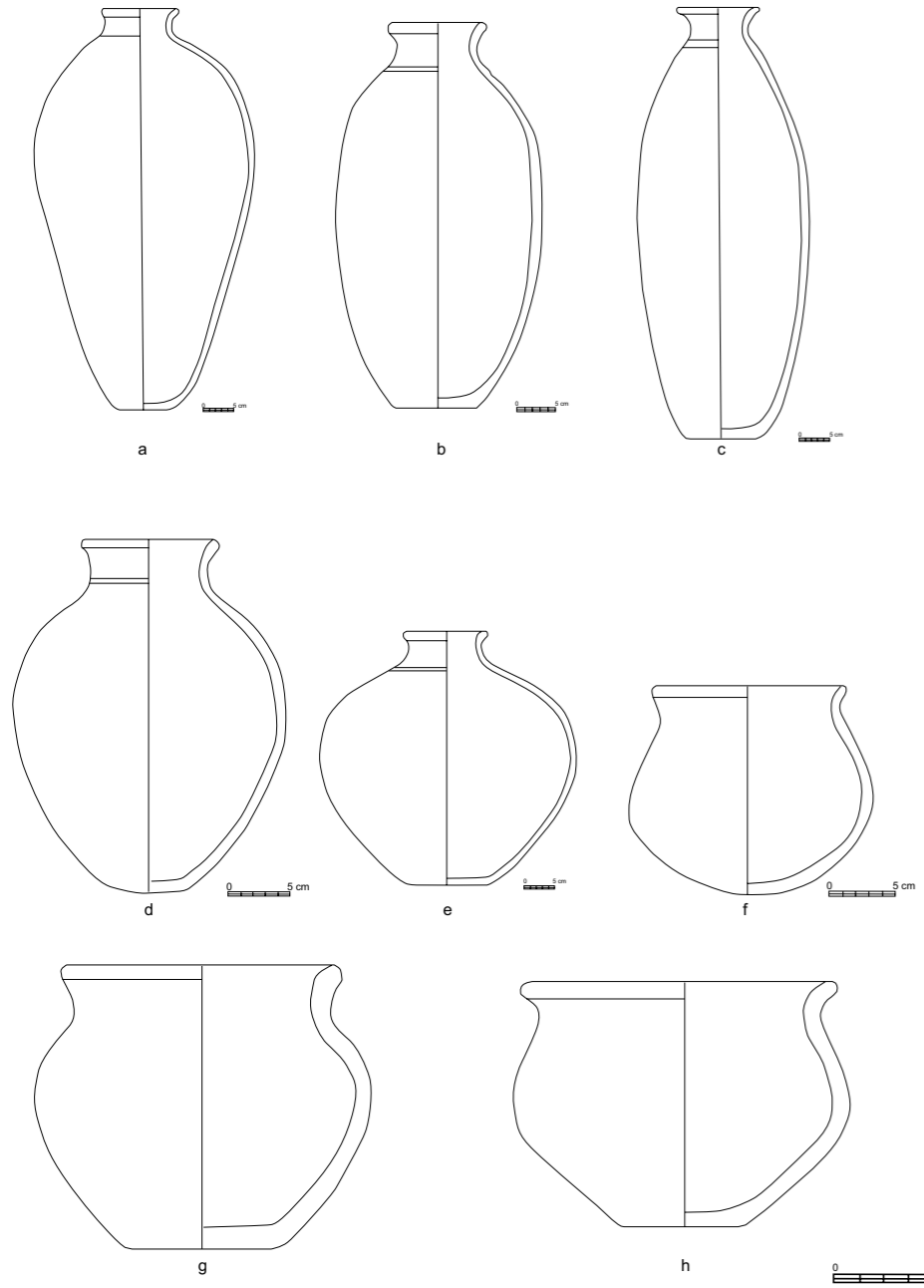

Fig.8:
Urartu çömlekleri,
Ayanis Kalesi,
Urartian jars,
Ayanis Fortress.

kültürler”in de söz konusu çanak çömleği kullandığı anlaşılmaktadır. Erken geleneklerin devamı niteliğindeki çanak çömlek grupları yanında yeni bir siyasi oluşumu ve kültürel yapıyı yansıttığı anlaşılan kırmızı perdahlı malların, kırsal bölgelerde de yeni bir çanak çömlek modası olarak kabul gördüğü tespit edilmektedir.

Yerel geleneklerin devamı niteliğinde olan ve Urartu kalelerinde az sayıda tespit edilen çanak çömlek gelenekleri arasında boyalı ve kazıma bezemeli çanak çömleklere rastlanmaktadır. Ayrıca Erken Demir Çağ’dan itibaren varlık gösterdiği bilinen “yivli çanak çömleklerin” az sayıda da olsa Urartu kalelerinde tespit edildiğinin altı çizilmelidir. Yivli çanak çömlekler kazıcılar tarafından çoğunlukla Urartu öncesi döneme tarihlendirilmişlerdir. Ancak son yıllardaki çalışmalar söz konusu çanak çömleklerin çoğunun Urartu nekropollerinde, kırmızı-perdahlı mallar ve

and Eastern Anatolia. However, analyses conducted on vessels from some Urartian centers make it clear that this unity is not explained by a central production pattern by the state, and regional production existed in this period¹⁰. It should also be pointed out that some Urartian pottery found at Urartian centers have various impressed or incised potter’s marks. Therefore, while a unity is mentioned in Urartian pottery, ceramics production is of regional scale.

Red burnished Urartian pottery have also been found in fortresses, necropolei, and mounds, which can be described as rural settlements that are out of the core area of Urartu. From this perspective, red burnished pottery is not a ware group that is particular to royal Urartu centers, and is used also by “local cultures”. Alongside pottery groups that are a continuation of earlier traditions, red burnished wares, which reflect a new political formation and cultural structure was also received in rural areas as a new pottery fashion. Among pottery traditions that are continuation of local traditions, which are found in small numbers at Urartian centers are pottery with painted and incised decoration. In addition, it should be stressed that “grooved pottery,” known to have existed from the Early Iron Age on, has been identified at Urartian centers, albeit in small numbers. Grooved pottery has usually been dated to pre-Urartian periods by excavators. However, research in recent years show that most of this pottery were found in Urartian necropolei, together with red burnished wares and other finds of Urartian character. This type of pottery, found in the Lake Van basin and on mounds in the vicinity unassociated with architecture and not in situ, have also been found in centers known to have been

¹⁰ Speakman *et al.* 2004: 119-127, INAA analyses on Urartian pottery found at Ayanis, Bastam and Kef Fortress have shown that pottery in these centers were produced in different regions. Moreover, analyses show that pottery was carried from Ayanis to Bastam.

built in the Urartian period, such as Ayanis and Yoncatepe. This type of pottery, which appeared pre-Urartu as an indication of cultural change in Eastern Anatolia in the Early Iron Age was a product of traditional rural life, but continued to be used in Urartian period centers alongside fibulae, decorative bronze pins, and red burnished pottery (Erdem 2009, Konyar 2005; Köroğlu 2003; Köroğlu -Konyar 2005; 2008).

It is probable that production of red burnished pottery has come to an end with the collapse of the Kingdom of Urartu and the disappearance of central workshops. However, pottery types reflecting local production most probably continued to exist.

Catalogue:

Fig.5

- a- Goblet, brown paste, red slip, burnished, wheel-made, R:24 cm, h:3
- b- Goblet, brown paste, red slip, burnished, wheel-made, R:19.8 cm, h:31.8.
- c- Goblet, brown paste, red slip, burnished, wheel-made, R:20, h:28.7
- d- Trefoil jug, buff paste, red slip, burnished, wheel-made, R:29 cm.
- e- Trefoil jug, brown paste, red slip, burnished, wheel-made, R:6 cm, h:16.2
- f- Jug, brown paste, red slip, burnished, wheel-made, R:5.6
- g- Plate, black paste, red slip, burnished, wheel-made, R: 24 cm.
- h- Plate, brown paste, red slip, burnished, wheel-made, R: 28 cm.
- i- Lenger, dark brown paste, no slip, no burnish, hand-made, R:30 cm.

Fig.6

- a- Bowl, red paste, red slip, burnished, wheel-made, R:25.5 cm.
- b- Bowl, brown paste, red slip, burnished, wheel-made, R:36 cm.
- c- Bowl, brown paste, brown slip, burnished, wheel-made, R: 29 cm.
- d- Bowl, brown paste, brown slip, no burnish, wheel-made, R:28 cm.
- e- Bowl, brown paste, brown slip, burnished, wheel-made, R:33 cm.
- f- Bowl, buff paste, light brown slip, burnished, wheel-made, R:27.5 cm.
- g- Bowl, grey paste, grayish brown slip, no burnish, wheel-made, R:33 cm.
- h- Bowl, brown paste, brown slip, burnished, wheel-made, R:25 cm.
- i- Bowl, yellow/red paste, yellow/red slip, burnished, wheel-made, R:21 cm.
- j- Bowl, brown paste, brown slip, burnished, wheel-made, R:27 cm.

Fig.7

- a- Bowl, grey paste, yellow/red slip, burnished, wheel-made, R:25.5 cm.
- b- Bowl, yellow/red paste, yellow/red slip, burnished, wheel-made, R:24.4 cm.
- c- Bowl, brown paste, brown slip, burnished, wheel-made, R:25 cm.
- d- Bowl, brown paste, brown slip, burnished, wheel-made, R: 23 cm.
- e- Bowl, brown paste, brown slip, burnished, wheel-made, R:31 cm.
- f- Bowl, grey paste, grayish brown slip, no burnish, wheel-made, R: 24 cm
- g- Bowl, brown paste, yellow/red slip, burnished, wheel-made, R: 28 cm.
- h- Bowl, brown paste, brown slip, burnished, wheel-made, R: 30 cm.
- i- Jar, dark brown paste, red slip, burnished, wheel-made, R: 28 cm.
- j- Jar, dark brown paste, red slip, burnished, wheel-made, R: 21 cm

Fig.8

- a- Jar, light brown paste, buff slip, no burnish, wheel-made, R: 12 cm, h:64 cm.
- b- Jar, black paste, dark brown slip, burnished, wheel-made, R:12.8, h:52.7cm.
- c- Jar, brown paste, brown slip, burnished, wheel-made, R:14.2 cm, h:74.5 cm
- d- Jar, brown paste, buff slip, burnished, wheel-made, R: 10 cm, h:26.3
- e- Jar, brown paste, brown slip, burnished, wheel-made, R: 11.5 cm, h: 44 cm.
- f- Jar, brown paste, brown slip, burnished, hand-made, R:14 cm, h:15.5 cm.
- g- Jar, pinkish brown paste, buff slip, burnished, wheel-made, R: 10.5 cm, h:11.5
- h- Jar, brown paste, brown slip, no burnish, wheel-made, R: 13.4, h: 10 cm.

diğer Urartu karakteri taşıyan buluntularla birlikte ortaya çıkarıldığını göstermektedir. Van Gölü havzası ve çevresindeki höyüklerde belli bir mimariye bağlı olarak ortaya çıkarılmayan ve *in situ* olmayan bu tür çanak çömlekler Ayanis ve Yoncatepe gibi Urartu döneminde inşa edildiği bilinen merkezlerde ortaya çıkarılmıştır.

Urartu öncesinde, Erken Demir Çağ’ında Doğu Anadolu’daki kültürel değişimin göstergelerinden biri olarak ortaya çıkan bu tür çanak çömlek, geleneksel kırsal yaşamın ürünü olmakla birlikte, Urartu dönemi merkezlerinde fibula, tunç süs iğneleri ve kırmızı-perdahlı çanak çömleklerle de birlikte kullanılmaya devam etmiştir (Köroğlu 2003; Konyar 2005; Köroğlu -Konyar 2005; 2008; Erdem 2009).

Urartu Krallığı’nın yıkılması, merkezî atölyelerin ortadan kalkmasıyla, kırmızı perdahlı çanak çömleğin üretimini durmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak yerel üretimi yansıtan çanak çömlek tipleri büyük olasılıkla varlığını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Katalog:

Fig.5

- a- Kadeh, kahve hamurlu, kırmızı astarlı, açkılı, çark yapımı, R:24 cm, h:33
- b- Kadeh, kahve hamurlu, kırmızı astarlı, açkılı, çark yapımı, R:19.8 cm, h:31.8.
- c- Kadeh, kahve hamurlu, kırmızı astarlı, açkılı, çark yapımı, R:20, h:28.7
- d- Yonca Ağzılı Testi, devetüyü hamurlu, kırmızı astarlı, açkılı, çark yapımı, R:29 cm.
- e- Yonca Ağzılı Testi, kahve hamurlu, kırmızı astarlı, açkılı, çark yapımı, R:6 cm, h:16.2
- f- Testi, kahve hamurlu, kırmızı astarlı, açkılı, çark yapımı, R:5.6
- g- Tabak, siyah hamurlu, kırmızı astarlı, açkılı, çark yapımı, R: 24 cm.
- h- Tabak, kahve hamurlu, kırmızı astarlı, açkılı, çark yapımı, R: 28 cm.
- i- Lenger, koyu kahve hamurlu, astarsız, açksız, el yapımı, R:30 cm.

Fig.6

- a- Çanak, kırmızı hamurlu, kırmızı astarlı, açkılı, çark yapımı, R:25.5 cm.
- b- Çanak, kahve hamurlu, kırmızı astarlı, açkılı, çark yapımı, R:36 cm.
- c- Çanak, kahve hamurlu, kahve astarlı, açkılı, çark yapımı, R: 29 cm.
- d- Çanak, kahve hamurlu, kahve astarlı, açksız, çark yapımı, R:28 cm.
- e- Çanak, kahve hamurlu, kahve astarlı, açkılı, çark yapımı, R:33 cm.
- f- Çanak, devetüyü hamurlu, açık kahve astarlı, açkılı, çark yapımı, R:27.5 cm.
- g- Çanak, gri hamurlu, grimsi kahve astarlı, açksız, çark yapımı, R:33 cm.
- h- Çanak, kahve hamurlu, kahve astarlı, açkılı, çark yapımı, R:25 cm.
- i- Çanak, kiremit hamurlu, kiremit astarlı, açkılı, çark yapımı, R:21 cm.
- j- Çanak, kahve hamurlu, kahve astarlı, açkılı, çark yapımı, R:27 cm.

Fig.7

- a- Çanak, gri hamurlu, kiremit astarlı, açkılı, çark yapımı, R:25.5 cm.
- b- Çanak, kiremit hamurlu, kiremit astarlı, açkılı, çark yapımı, R:24.4 cm.
- c- Çanak, kahve hamurlu, kahve astarlı, açkılı, çark yapımı, R:25 cm.
- d- Çanak, kahve hamurlu, kahve astarlı, açkılı, çark yapımı, R: 23 cm.
- e- Çanak, kahve hamurlu, kahve astarlı, açkılı, çark yapımı, R:31 cm.
- f- Çanak, gri hamurlu, grimsi kahve astarlı, açksız, çark yapımı, R: 24 cm
- g- Çanak, kahve hamurlu, kiremit astarlı, açkılı, çark yapımı, R: 28 cm.
- h- Çanak, kahve hamurlu, kahve astarlı, açkılı, çark yapımı, R: 30 cm.
- i- Çömlek, koyu kahve hamurlu, kırmızı astarlı, açkılı, çark yapımı, R: 28 cm.
- j- Çömlek, koyu kahve hamurlu, kırmızı astarlı, açkılı, çark yapımı, R: 21 cm

Fig.8

- a- Çömlek, açık kahve hamurlu, devetüyü astarlı, açksız, çark yapımı, R: 12 cm, h:64 cm.
- b- Çömlek, siyah hamurlu, koyu kahve astarlı, açkılı, çark yapımı, R:12.8, h:52.7cm.
- c- Çömlek, kahve hamurlu, kahve astarlı, açkılı, çark yapımı, R:14.2 cm, h:74.5 cm
- d- Çömlek, kahve hamurlu, devetüyü astarlı, açkılı, çark yapımı, R: 10 cm, h:26.3
- e- Çömlek, kahve hamurlu, kahve astarlı, açkılı, çark yapımı, R: 11.5 cm, h: 44 cm.
- f- Çömlek, kahve hamurlu, kahve astarlı, açkılı, el yapımı, R:14 cm, h:15.5 cm.
- g- Çömlek, pembemsi kahve hamurlu, devetüyü astarlı, açkılı, çark yapımı, R: 10.5 cm, h:11.5
- h- Çömlek, kahve hamurlu, kahve astarlı, açksız, çark yapımı, R: 13.4, h: 10 cm.

KAYNAKLAR | REFERENCES

- Ayyıldız, N. 2006 Van-Yoncatepe Sarayı Çanak Çömlek Parçalarının Değerlendirilmesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Bilgiç, E., Öğün, B. 1967 "Adilcevaz Kef Kalesi Kazıları", *Türk Arkeoloji Dergisi* 16: 45-49.
- Burney, C. A. 1966 "A First Season of Excavations on the Urartian Citadel of Kayalidere", *Anatolian Studies* 16: 55 - 111.
- Emre, K. 1969 "Altıntepe'de Urartu Seramiği - The Urartian Pottery from Altıntepe", *Belleten* 33: 291-301.
- Erdem, A. Ü. 2009 "Van Gölü Havzası'nda Bulunan Demir Çağ Yivli Çanak Çömleğinin Urartu Kalelerindeki Varlığı", H. Sağlamtimur, E. Abay, Z. Derin, A. Ü. Erdem, A. Batmaz, F. Dedeoğlu, M. Erdalkıran, M. B. Baştürk, E. Konakçı (ed), *Altan Çilingiroğlu'na Armağan. Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat/Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu. A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları: 299-307.
- Erzen, A. 1976-1977 "Çavuştepe Yukarı Kale ve Toprakkale 1976 Dönemi Kazıları", *Anadolu Araştırmaları* 4-5: 1-59.
- 1980 "Toprakkale 1976 Çalışmaları", *Türk Arkeoloji Dergisi* 25(1): 45-58.
- 1988 *Çavuştepe I. Urartian Architectural Monuments of the 7th and 6th Centuries B. C. and a Necropolis of the Middle Ages*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Erzen, A., Bilgiç, E., Boysal, Y., Öğün, B. 1960 "1959 Van-Toprakkale Sondajları ve Bölgedeki Çalışmalar", *Türk Arkeoloji Dergisi* 10(2): 5-22.
- 1961 "Van-Toprakkale Kazı Heyetinin 1961 Yılı Kısa Çalışma Raporu", *Türk Arkeoloji Dergisi* 11(2): 30-32.
- 1962 "Toprakkale ve Çavuştepe Kazıları Raporu (1962)", *Türk Arkeoloji Dergisi* 12(1): 19-20.
- Konyar, E. 2005 "Grooved Pottery of the Van Lake Basin: A Stratigraphical and Chronological Assessment", *Colloquium Anatolicum* IV: 105-27.
- 2004 "Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi", Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kozbe, G., Çevik, Ö., Sağlamtimur, H. 2001 "Pottery", A. Çilingiroğlu, M. Salvini (ed), *Ayanis I. Ten Years' Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998*, Roma: CNR – Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici: 85-153.
- Köroğlu, K. 2003 "The Transition from Bronze Age to Iron Ages in Eastern Anatolia", B. Fischer, H. Genz, E. Jean, K. Köroğlu (ed), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions. Proceedings of the International Workshop Istanbul, November 8-9, 2002*, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları: 231-244.
- Köroğlu, K., Konyar, E. 2005 "Van Gölü Havzasında Erken Demir Çağı Problemi", *Arkeoloji ve Sanat* 119: 25-38
- 2008 "Comments on the Early/Middle Iron Age Chronology of Lake Van Basin", *Ancient Near Eastern Studies* 45, *A Re-Assessment of Iron Ages Chronology in Anatolia and Neighbouring Regions. Proceedings of a Symposium held at Ege University, Izmir, Turkey, 25-27 May 2005*: 123-46.
- Kroll, S. 1976 *Keramik urartäischer Festungen in Iran* Berlin: Dietrich Reimer Verlag.
- 1979 "Die urartäische Keramik aus Bastam", W. Kleiss (ed), *Bastam I: Ausgrabungen in dm urartäischen Anlagen, 1972-1975*, Berlin: Gebr. Mann Verlag.: 203-220.
- 1988 "Die Keramik", W. Kleiss (ed), *Bastam II: Ausgrabungen in den urartäischen Anlagen 1977-1978*, Berlin: Gebr. Mann Verlag: 165-73.
- Loon, M. N. v. 1966 *Urartian art; its distinctive traits in the light of new excavations* İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut.
- Martirosyan, A. A. 1961 *Gorod Tejsebaini* Erevan: Izdatel'srvo Akademii Nauk Aimjanskoi SSR.
- 1964 *Armenija v epochy bronzy irannego zeleza* Erevan: Izdaerstvo Akademii Nauk Armjanskoi SSR.
- Piotrovsky, B. B. 1950 *Karmir-Blur I. Rezultati Robot 1939-1949*, Erivan.
- 1952 *Karmir-Blur II. Rezultati Robot 1949-1950*, Erivan.
- 1955 *Karmir-Blur III. Rezultati Robot 1951-1953*, Erivan.
- 1967 *Urartu: The Kingdom of Van and its Art*. London: Evelyn Adams & Mackay.

1970 *Karmir Blur*, Leningrad.

Sivas, H. 1998 *Urartu Çanak Çömleği Üzerine Yeni Gözlemler (Tuşpa, Karagündüz ve Ayanis Kazılarının İşığında)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Speakman, R. J., Stone, E.C., Glascock, M. D., Çilingiroğlu, A., Zimansky, P., Neff, H. 2004 "Neutron activation analysis of Urartian pottery from eastern Anatolia", *Journal of Radioanalytical and Nuclear Chemistry* 262(1): 119-27.

Tarhan, M. T., Sevin, V. 1990 "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1988", *Kazı Sonuçları Toplantısı XI/1*: 355-75.

Von der Osten, H. H. 1952 "Die urartäische Topferei aus Van und die Möglichkeiten ihrer Einordnung in die anatolische Keramik. I.", *Orientalia* 21: 307-28

1953 "Die urartäische Topferi aus Van und die Möglichkeit ihrer Einordnung in die anatolische Keramik. II.", *Orientalia* 22: 329-54.

Young, T. C. 1965 "A Comparative Ceramic Chronology for Western Iran, 1500-500", *Iran* III: 53-84.